

ИНТЕРНЕТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ГОРИЗОНТАЛ ВА ВЕРТИКАЛ УСЛУБИЁТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14543623>

Эгамбердиев Азизбек

фалсафа фанлари доктори, профессор
Андижон давлат педагогика институти
Педагогика факультети декани

Аннотация: Мазкур мақолада интернетдан фойдаланишнинг горизонтал ва вертикал услубиёти таҳлил қилинган. Рақамли трансформация жараёнида ахборот уммонида чўкиб кетмаслик учун маълумотлардан фойдаланиш амалиёт турлари ўрганилган.

Калим сўзлар: Горизонтал услуб, вертикал услуб, интернет, рақамли трансформация.

Глобаллашув ва рақамлаштириш жараёни қанчалик оммавий ва универсал характерга эга бўлмасин, ҳар бир маданият ва ҳар бир жамиятга уникал таъсир кўрсатиши намоён бўлмоқда. Мисол учун, минерал ўғитлар маданий ўсимликларнинг ривожига ҳисса қўшиш билан бирга, ёввойи ўтларнинг ҳам кўпайишига сабаб бўлади. Айрим ҳолларда эса ёввойи ўтлар минерал ўғитлар ҳисобига маданий ўсимликларни буткул йўқотиб юбориши ҳам мумкин. Шунга ўхшаш ҳолатни ахборотлашув жараёнида ҳам кузатиш мумкин. Ахборотлашув жараёнида ижтимоий қадриятларнинг ўзига хослиги бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бундай муаммоларнинг энг асосийси эса билим ва маърифатнинг қадрият даражасига етмаганидир. Бу борадаги жараёнларни қуйидагича таҳлил қилиш мумкин. Маълумки, рақамлаштириш жараёнида ахборот горизонтал, яъни маълум бир жамият аъзоларини, бошқача айтганда, ахборот истеъмолчиларини танлаб ўтирмай тарқалаверади, истеъмол қилишга мажбурланади. Соддароқ қилиб тушунтирадиган бўлсак, Ўзбекистондаги файласуфлардан бири сифатида сиз ижтимоий тармоқдаги “Фалсафий асарлар”, “Файласуф устозлар” ёки “Ўзбекистон файласуфлари” гуруҳига аъзо бўласиз. Бу билан сиз ўртача савиядаги фалсафа домласини қизиқтириши мумкин бўлган барча маълумотлар билан танишишга мажбур бўласиз. Бу ўринда савиянинг ортиши қанчалик реал деган саволга аниқ жавоб бериш қийин. Лекин энг асосийси маълумотларнинг горизонтал тарқалиши натижасида инсон капиталига путур етади, унинг

қимматли вақти ва бошқа ресурслари ўртамиёна одамнинг қизиқишлари учун сарфланади. Агар бу моделни кафедра, факультет ёки ҳар қандай катта-кичик жамоаларнинг ижтимоий тармоқдаги гуруҳларига нисбатан татбиқ қилинса, масала янада ойдинлашади. Албатта, бундай гуруҳлар аксари ўртамиёна одамлардан иборат эмас. Касбий ва бошқа ижтимоий мансубликка оид интернет гуруҳларининг қатор ижобий томонлари ҳам мавжуд. Жумладан, жонли ўзаро ижтимоий мулоқотнинг ўрнини компенсация қилади, ахборот алмашинувини таъминлайди, гуруҳ янги аъзоларининг ижтимоийлашувига кўмаклашади. Муаммо шундаки, бутун жамият аъзолари ичида билим даражаси анча паст бўлганлар кўпроқ. Уларга ахборот тарқатиш имкониятининг берилиши натижасида жамиятимиз шу даврга қадар тўкнаш келмаган салбий ҳолатлар – оммавий беҳаёлик, товламачилик ва муттаҳамлик тренд даражасига чиқиб бормоқда. Чунки шу каби деструктив контентнинг қизиқувчилари кўпроқ ва бундай маълумотга талаб юқорироқдир.

Маълумотнинг горизонтал тарқалиши – дунёқараши ва савиясидан қатъи назар, истеъмолчиларга маълумотларни улашиш ва кўришга мажбур қилувчи манбалар орқали тарқатишдир. Бу ахборотлаштиришнинг энг салбий томони ва жамиятда қадриятлар трансформациясига олиб келаётган жуда муаммоли вазиятлардан биридир. Бу ҳолатни янада яхшироқ тушуниш учун бир қатор мисолларга мурожаат қиламиз. Айтайлик, совет даврида бирор бир ижтимоий муаммо, масалан, илм-фаннинг тараққиётдаги ўрнини жамият аъзоларига тушунтириш, етказиш учун маълум бир тайёргарликка эга бўлган кишилардан иборат лекторлар гуруҳи тузилган ва уларга маълум ҳудуддаги аҳоли пунктларида мавзудан келиб чиққан ҳолда тушунча ва маълумотлар бериш, тарғибот ишларини олиб бориш топширилган. Ўз навбатида, жойлардаги инсонлар лекторларни тинглаган ва ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб олганлар. Шу ўринда қиёслашимиз янада тушунарли бўлиши учун ана шу лекторнинг ўрнига мавзу бўйича умуман маълумотга, билимга эга бўлмаган, бироқ жамоатчилик олдида ёлғон гапиришдан тоймайдиган инсонни кўз олдимизга келтирайлик. Ҳамманинг ўз субъектив дунёқарашидан келиб чиқиб алдаши табиий ҳол, аммо бундай тарғиботчилар ижтимоий онгга салбий таъсир кўрсатишади. Ҳозирги кунда эса ахборот маконида фаол бўлган, етарли билимга эга бўлмаган айрим кишиларнинг турли ҳаётий ҳолатларни талқин этишга уринишларини, хатти-ҳаракатларини айнан ана шундай саводсиз, ўзи билмайдиган нарсалар ҳақида бошқаларга тушунча беришга уринаётган одамга ўхшатиш мумкин. Иккинчи мисол, пандемия шароитида инфодемия деб номланган ижтимоий ҳодиса юз берди ва ёлғон маълумотларнинг тарқалиши ортидан одамларнинг ҳалок бўлиши кузатилди. Касаллик ҳақидаги мифлар,

касаланганларга қарши нафрат ва даволаш билан боғлиқ ижтимоий тармоқда тарқалган хабарлар ортидан халқаро миқёсда чоралар кўришга тўғри келади¹. Ўзбекистонда ҳам пандемия даврида касалликнинг юқиши ва даволаниш билан боғлиқ минглаб асоссиз ахборотлар тарқатилди. Ушбу маълумотларга ишониш оқибатида эса қанча одам ҳалок бўлгани ҳақида аниқ маълумот йўқ.

Ахборотнинг горизонтал тарқалишига қарши курашилмаса, бутун жамиятнинг савияси тушиб боравериши ва оқибатда инсоният тараққиёт йўлидан эмас, таназзул йўлидан бориши мумкин. Ҳозирги кунда ижтимоий ахборотнинг горизонтал тарқалишига қарши кураш механизмлари мавжуд эмас. Инсоннинг мажбурий ахборот манбалари – касбий ва бошқа жамоа гуруҳлари орқали тарқалаётган савиясиз маълумотлардан ҳимояланиш усуллари мавжуд эмас. Лекин келгусида жамият аъзолари ўзини кераксиз маълумотлардан асрашнинг анча оқилона йўллари йўлаб топиши мумкин ва бу ҳаётий заруратга айланиб бормоқда.

Рақамли трансформация жараёнида ахборот уммонида чўкиб кетмаслик учун маълумотлардан вертикал фойдаланиш амалиётига ўтиш керак. Бу қандай юз беради? Вертикал хусусиятга эга бўлган маълумотлар оммавий эмас, хусусий характерга эга бўлади. Айтайлик, қайсидир санъаткорнинг фарзанд кўргани ёки қайсидир машҳурнинг ўлими ҳақидаги хабарни ўнлаб манбалардан такрор-такрор ўқимасдан, фақат шахсга оид маълумотлар билан танишиш жараёни ахборотдан вертикал фойдаланиш деб аталади. Мисол учун, шахс рақамлаштириш жараёнида таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий зарурий хизматларни рақамли технологиялар орқали олиши мумкин. Жумладан, поликлиникага электрон навбатга туриш, электрон тизимлар орқали солиқ тўлаш ва ҳ.к. Бундан ташқари шахснинг ахборотдан вертикал фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш зарур бўлади. Ҳозирги кунда анча оммабоплигини йўқотган интернет сайтлари маълумотлардан мақсадли фойдаланишнинг муҳим манбасидир. Одатда маълум бир сайтга мурожаат қилган фойдаланувчи у ердаги контентга жамоатчиликнинг муносабатини билавермайди ва шу орқали ўзининг шахсий муносабатини шакллантириш имконига эга бўлади. Шунингдек, кутубхоналар ва бошқа илмий базалар ҳам ахборотдан вертикал фойдаланиш манбаларидир. Ушбу контентлар ҳам ўзининг моҳиятига кўра анча савияли ва маиший муҳокамалардан юқори турадиган даражадаги маълумотлар тизимидир. Қисқача айтганда, шахсга

¹ Борьба с инфодемией на фоне пандемии COVID-19: поощрение ответственного поведения и уменьшение пагубного воздействия ложных сведений и дезинформации // URL: <https://www.who.int/ru/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation>

маълумотларни тикиштириш ўрнига ундан эркин, танлов асосида фойдаланиш имкониятини яратиб бериш зарур. Ахборотдан вертикал фойдаланиш механизмларини жорий қилиш эса айнан ана шу катта муаммони ҳал қилиш йўлларида биридир. Сўнгги вақтларда урф бўлган турли давлат ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларининг интернетдаги гуруҳлари одатда унинг аъзоларини сафарбар қилиш ўрнига маиший ва майда мавзулар орасида ўралашиб қолиш ҳоллари кўзга ташланмоқда. Чунки кўпинча ана шу гуруҳларда асосий контентни билимли ва мулоҳазали аъзолар эмас, балки тажрибасиз ва анча савияси паст бўлган иштирокчилар яратади. Чунки уларда ёзганлари учун масъулиятдан кўра, фикрини, ҳиссиётларини, муносабатини билдириш истаги юқорироқ бўлади.